

УДК 342.922

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.12>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ВІДПОВІДАЧА В АДМІНІСТРАТИВНІЙ СПРАВІ

Короед Сергій Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
в.о. президента
(Науково-дослідний інститут
публічного права, м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-7899-957X>

У статті наголошено, що від правильного визначення відповідача залежить можливість ухвалення судом рішення про задоволення адміністративного позову і, як наслідок, ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Надається характеристика адміністративно-процесуальному статусу відповідача в адміністративній справі. Звертається увага на проблеми судової практики щодо правильного визначення належного відповідача в адміністративному судочинстві. Досліджується питання неоднозначного розуміння адміністративно-правового статусу суб'єкта владних повноважень як відповідача в адміністративній справі. Розкриваються ознаки сторін – позивача і відповідача як учасників справи. Виділяються ознаки, що характеризують осіб, які беруть участь у справах, що виникають із публічно-правових відносин. Досліджується процесуальний статус відповідача як суб'єкта владних повноважень. Дається характеристика суб'єкту владних повноважень за суб'єктним і функціональним критеріями. Розкривається правовий статус суб'єкта владних повноважень у адміністративному процесі як суб'єкта конкретних публічно-правових відносин. Аргументовано, що адміністративно-процесуальний статус відповідача в адміністративній справі визначає його адміністративну правосуб'єктність незалежно від наявності цивільно-правового статусу юридичної особи. Звертається увага, що адміністративно-процесуальний статус відповідача характеризується наявністю специфічних – владних прав і обов'язків, які впливають із компетенції суб'єкта владних повноважень. Встановлено, що така компетенція пов'язана зі здійсненням публічно-владних управлінських функцій і прийняття в межах їх реалізації рішень або вчинення дій, які спричиняють виникнення, зміну чи припинення прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб. Показано, що суб'єкт владних повноважень має бути учасником спірних матеріальних публічно-правових відносин із позивачем. Такий суб'єкт – відповідач, з огляду на свою компетенцію або повноваження, які впливають із актів законодавства, має бути матеріально заінтересований у спірних матеріальних публічно-правових (адміністративних, фінансових, конституційних) відносинах із позивачем.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративна справа, відповідач, адміністративно-правовий статус, суб'єкт владних повноважень, публічно-владні управлінські функції, компетенція, публічно-правові відносини.

**ADMINISTRATIVE-PROCEDURAL STATUS OF THE DEFENDANT
IN AN ADMINISTRATIVE CASE**

Koroied Serhii Oleksandrovych,
Doctor of Law, Professor, Acting President
(Scientific and Research Institute
of Public Law, Kyiv, Ukraine)

The article emphasizes that the correct determination of the defendant depends on the possibility of the court's decision to satisfy the administrative claim and, as a consequence, effective protection of the rights, freedoms and interests of individuals, rights and interests of legal entities from violations by government officials. The characteristic of the administrative-procedural status of the defendant in the administrative case is given. Attention is drawn to the problems of judicial practice regarding the correct determination of the appropriate defendant in administrative proceedings. The issue of uneven understanding of the administrative and legal status of the subject of power as a defendant in an administrative case is explored. The features of the parties – the plaintiff and the defendant as participants in the case are revealed. There are features that characterize the individuals involved in cases arising from public relations. The procedural status of the defendant as a subject of power is investigated. The subject of power is characterized by subjective and functional criteria. The legal status of the subject of power in the administrative process as a subject of specific public relations is revealed. It is argued that the administrative-procedural status of the defendant in an administrative case determines his administrative legal capacity, regardless of the civil status of the legal entity. It is noted that the administrative-procedural status of the defendant is characterized by the presence of specific – power rights and responsibilities arising from the competence of the subject of power. It is established that such competence is related to the implementation of public authoritative administrative functions and the adoption within their implementation of decisions or actions that lead to the emergence, change or termination of rights and obligations of individuals and legal entities. It is shown that the subject of power must be a party of the disputed substantive public law relationship with the plaintiff. Such a subject – the defendant, in view of its competence or authority arising from acts of law, must be economically interested in the disputed substantive public law (administrative, financial, constitutional) relationship with the plaintiff.

Key words: administrative proceedings, administrative case, defendant, administrative-legal status, subject of power, public administrative functions, competence, public-law relations.

Порядок здійснення адміністративного судочинства, тобто діяльності адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ, встановлюється Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС, Кодекс). Відповідно до положень зазначеного Кодексу, виникнення судового процесу, тобто правовідносин, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства, можливе лише між сторонами адміністративної справи як учасників публічно-правового спору.

З огляду на наведене у ст. 4 КАС визначення публічно-правового спору, одна з його сторін, зокрема, має здійснювати публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або надавати адміністративні послуги на підставі законодавства.

Такі функції (тобто здійснення публічно-владних управлінських функцій або надання адміністративних послуг) характеризують суб'єкта владних повноважень, який зазвичай є відповідачем у адміністративній справі з огляду на призначення адміністративної юстиції.

Від правильного визначення відповідача залежить можливість ухвалення судом рішення про задоволення адміністративного позову і, як наслідок, ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Як приклад правильного визначення відповідача можна навести постанову Верховного Суду у справі за позовом фізичної особи до державного інспектора сільського господарства про оскарження накладеного адміністративного стягнення у вигляді штрафу в порядку КУпАП, у якій Верховний Суд зробив висновок, що належним відповідачем у таких справах, які розглядаються судом в порядку, визначеному КАС України, є саме орган державної влади – суб'єкт владних повноважень, а не особа (інспектор), яка перебуває з цим органом у трудових відносинах та від його імені здійснює розгляд справ про адміністративні правопорушення та накладає адміністративні стягнення [1].

Проблема належного відповідача в адміністративному судочинстві пов'язана передусім із адміністративною процесуальною правосуб'єктністю, тобто здатністю мати процесуальні права та обов'язки в адміністративному судочинстві та здатністю особисто їх здійснювати, зокрема доручати ведення справи представникові (ст. 43 КАС).

Незважаючи на відносно чітке й зрозуміле викладення положення ч. 1 ст. 43 КАС, у якій розкривається, хто саме володіє адміністративною процесуальною правоздатністю, в судовій практиці адміністративного судочинства все ще наявні випадки заперечення окремими державними органами наявності в них адміністративної процесуальної правоздатності із мотивів відсутності в такого державного органу статусу юридичної особи. Як приклад можна навести судові справи, які розглядаються адміністративними судами, у яких бере участь Рада національної безпеки і оборони України. Так, наприклад, в одній зі справ, у якій відповідачем виступала Рада національної безпеки і оборони України, до суду від Апарату Ради національної безпеки і оборони України надійшли пояснення, у яких зазначено, що Рада національної безпеки і оборони України не має статусу юридичної особи та інформація про неї не внесена до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, а Апарат Ради національної безпеки і оборони України, своєю чергою, є державним органом, що здійснює поточне інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення діяльності Ради національної безпеки і оборони України, з огляду на що Апарат Ради національної безпеки і оборони України не наділений повноваженнями представляти відповідача в судах [2]. В іншій справі, у якій Рада національної безпеки і оборони України брала участь у процесуальному статусі третьої особи, у поданому до суду листі Секретаря Ради національної безпеки і оборони України було зазначено, що оскільки адміністративна процесуальна дієздатність юридичної особи виникає разом із виникненням адміністративної процесуальної правоздатності (набуттям статусу юридичної особи) та враховуючи, що державна реєстрація такого конституційного органу, як Рада національної безпеки і оборони України, не здійснювалася, цей орган не має адміністративної процесуальної правосуб'єктності, що з огляду на положення ст. ст. 42, 44 та 51 Кодексу адміністративного судочинства України виключає можливість участі Ради національної безпеки і оборони України в адміністративному процесі у правовому статусі сторони чи третьої особи [3].

Зазначені приклади із судової практики свідчать про неоднозначне розуміння адміністративно-правового статусу суб'єкта владних повноважень як відповідача в адміністративній справі, що може негативним чином позначатися на виконанні завдання адміністративного судочинства. Тож питання про адміністративно-правовий статус (його ознаки) суб'єктів владних повноважень як відповідачів у адміністративній справі, незважаючи на його достатню теоретичну розробку в працях таких провідних

вчених-адміністративістів, як В.М. Бевзенко, Р.С. Мельник, О.М. Пасенюк, Р.О. Куйбіда, М.В. Джафарова тощо, залишається неоднозначним, а отже, є актуальним для теорії і практики адміністративного судочинства. Науково-практичний аналіз і вирішення зазначеного питання й ставить за мету стаття.

Оскільки адміністративне судочинство використовує позовну форму захисту, яка в усі часи була властива цивільному процесу, то з методологічної точки зору варто звернутись передусім до праць вчених-процесуалістів, які розглядали ознаки сторін як учасників цивільної справи. Так, узагальнення літературних джерел із цивільного процесу дає підстави виділити такі ознаки сторін: сторони – це особи, між якими виник спір про їхні суб'єктивні права та обов'язки і щодо їхніх правовідносин; вони виступають у цивільному процесі на захист своїх цивільних прав і від свого імені; з приводу їхньої справи судом постановляється рішення; на них поширюються всі наслідки законної сили судового рішення; вони мають цивільно-правову заінтересованість у результаті вирішення спору і процесуально заінтересовані у винесенні рішення [4, с. 47; 5, с. 51; 6, с. 85]; сторони в цивільному процесі обов'язково мають бути учасниками спірного матеріального правовідношення; лише сторони можуть бути зобов'язані чи вповноважені судовим рішенням на здійснення конкретних дій щодо передачі (отримання) матеріальних благ, а також інших дій матеріально-правового характеру [7, с. 60–61; 8, с. 458]; тобто судові рішення вплине на їхні матеріальні права, вони або набудуть якісь матеріальні блага, або втратять їх [9, с. 71]; матеріально-правовий інтерес відповідача виявляється у встановленні судовим рішенням або ухваленні відсутності у нього будь-яких правових обов'язків перед позивачем, а процесуальний – у діяльності, спрямованій на доведення заперечень проти позову або у створенні можливих перешкод для ухвалення судового рішення про задоволення позову і покладення на нього відповідних обов'язків [8, с. 459]. Отже, з наведеного випливає, що відповідач має бути учасником та матеріально заінтересований у спірних матеріальних (цивільних, сімейних, житлових, трудових, земельних тощо) правовідносинах із позивачем. Саме за таких ознак відповідач у цивільному процесі визнається «належним» (тобто особою, яка повинна відповідати за позовом) і саме щодо такого відповідача можливе задоволення позову, тобто надання позивачу судового захисту його порушеному праву (реалізація мети цивільного судочинства) [10, с. 272–273].

В адміністративно-правовій літературі виділяли такі основні ознаки, що характеризують осіб, які беруть участь у справах, що виникають із публічно-правових відносин: 1) наявність матеріальної або процесуальної заінтересованості у вирішенні справи, що зумовила порушення справи або вступ (залучення) у справу для захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів; 2) порушення справи для захисту прав та охоронюваних законом інтересів інших осіб у випадках, передбачених законом, або вступ (залучення) у справу для надання висновку у справі з метою здійснення своїх обов'язків; 3) наявність суб'єктивних процесуальних прав, що дають можливість впливати на перебіг процесу (його порушення, рух, припинення), тобто на виникнення, зміну чи припинення діяльності суду щодо здійснення правосуддя [11, с. 91].

Серед вчених-адміністративістів свого часу мала місце дискусія стосовно наявності або відсутності «сторін» у справах, що виникають із адміністративно-правових відносин (одні науковці заперечували наявність сторін у провадженні у справах із адміністративно-правових відносин [12, с. 7]; інші, навпаки, вважали правильним учасників спору іменувати сторонами, оскільки суд так чи інакше розглядає спір про право [13, с. 24; 14, с. 9–12]). Така дискусія існувала, коли процесуальне регулювання порядку розгляду вказаних справ здійснювалося на підставі відповідної глави Цивільного процесуального кодексу. Натепер, з урахуванням існування самостійного Кодексу – КАС, такі дискусії не зустрічаються.

Зважаючи на положення п. 9 ч. 1 ст. 4, ч. 4 ст. 46, ч. 1 ст. 43 КАС, відповідач – суб'єкт владних повноважень є учасником адміністративної справи за умови володіння адміністративною процесуальною правосуб'єктністю. Така правосуб'єктність визнається за органами державної влади, іншими державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими та службовими особами.

Проте ключовими є положення не зазначеної вище ст. 43 КАС, де визначено адміністративну процесуальну правосуб'єктність, а положення ч. 4 ст. 46 КАС, у якій прямо визначено, що відповідачем у адміністративній справі є суб'єкт владних повноважень (якщо інше не встановлено цим Кодексом). Суб'єктом владних повноважень Кодекс визначає орган державної влади (зокрема без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, їхню посадову чи службову особу, іншого суб'єкта під час здійснення ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг (п. 7 ч. 1 ст. 4 КАС).

Отже, оскільки положення п. 7 ч. 1 ст. 4 КАС процесуальний статус суб'єкта владних повноважень як відповідача не пов'язують із наявністю чи відсутністю у нього статусу юридичної особи, тому варто спиратися на інші передбачені в цьому пункті ознаки, тобто розкривати цей статус через здійснення ним публічно-владних управлінських функцій або надання адміністративних послуг.

Такий підхід до тлумачення поняття «суб'єкт владних повноважень» можна простежити й у працях провідних вчених-адміністративістів. Наприклад, В.М. Бевзенко суб'єктом владних повноважень у адміністративному процесі вважає за необхідне визнати саме того суб'єкта, який у конкретних публічно-правових відносинах є: а) самостійним ініціатором рішень, дій чи бездіяльності; б) безпосереднім виконавцем адміністративно-правових повноважень, які дають змогу цьому суб'єкту без будь-яких обмежень виявляти передбачену законом владну волю. Інакше кажучи, на думку вченого, для визнання конкретного суб'єкта владних повноважень повноцінним учасником адміністративної справи такий суб'єкт відповідно до норм чинного законодавства має бути наділений обсягом як адміністративної матеріальної так і процесуальної правосуб'єктності [15, с. 16]. На думку Р.С. Мельника, поняття «суб'єкт владних повноважень» слід оцінювати не з інституційного, а з функціонального аспекту. Вчений зауважує, що визначальним для зарахування того чи іншого органу (особи) до суб'єктів владних повноважень (суб'єкт публічного адміністрування) є не лише його місце в системі публічної влади, а й функції, які він виконує, і такі функції мають бути пов'язані зі здійсненням публічного адміністрування [16, с. 162]. Автори науково-практичного коментарю до КАС вважають, що в кожному випадку виникнення правового спору необхідно з'ясувати питання реалізації суб'єктом владних повноважень управлінських функцій у цих правовідносинах, які здійснювалися до моменту виникнення спору. Владні управлінські функції, що виконуються на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень – це будь-які владні повноваження в межах діяльності держави чи місцевого самоврядування, які не належать до законодавчих повноважень чи повноважень здійснювати правосуддя. Виділяються такі групи владних управлінських функцій: 1) вироблення (формування) політики; 2) правове регулювання; 3) надання адміністративних послуг; 4) нагляд і контроль [17, с. 53].

Пленум Вищого адміністративного суду України звертає увагу, що спір набуває ознак публічно-правового за умов не лише наявності серед суб'єктів спору публічного органу чи посадової особи, а й здійснення ним (ними) в цих відносинах владних

управлінських функцій. Для цілей і завдань адміністративного судочинства владну управлінську функцію необхідно розуміти як діяльність усіх суб'єктів владних повноважень із виконання покладених на них Конституцією чи законами України завдань [18].

Ю.А. Попова наголошує, що відсутність юридичного інтересу в допроцесуальних матеріально-правових відносинах дає підстави вважати, що суб'єкт процесу є неналежним. Автор зауважує, що неналежною особою, яка залучається заявником в провадженні у справах із публічно-правових відносин, буде особа, яка не володіє за законом компетенцією, про порушення якої заявлено вимогу [11, с. 103].

Ще дореволюційні вчені-адміністративісти наголошували на подібності адміністративного процесу з цивільним, де є дві сторони, між якими існує спір про право, у якому публічне право і інтерес представлявся в адміністративному процесі адміністративним органом, який виступав відповідачем за адміністративним позовом приватної особи [19, с. 467–469].

В адміністративно-правовій літературі наголошується, що органи виконавчої влади є ключовими суб'єктами адміністративного права, оскільки їм належить провідне місце і роль у виникненні і функціонуванні суспільних відносин, що складають предмет адміністративно-правового регулювання. Поняття «орган виконавчої влади» є похідним від ширшого поняття «державний орган» (або «орган державної влади»). У цьому розумінні органи виконавчої влади є окремим видом державних органів. На них поширюються всі загальні риси поняття державних органів, а це означає, що кожний окремий орган виконавчої влади створюється з метою безпосереднього здійснення конкретного виду державної діяльності; виконує діяльність, що характеризується чітко визначеною державною спрямованістю, цілями, завданнями та функціями, певним обсягом компетенції (прав і обов'язків); здійснює свою діяльність за допомогою визначених державою методів і форм роботи; має певну організаційно-правову форму, внутрішню структуру і зовнішні зв'язки. Водночас існує низка специфічних державних органів, які тією чи іншою мірою здійснюють права й обов'язки у сфері адміністративно-правового регулювання не тільки через свій апарат, а й безпосередньо, тобто як власне органи. До таких органів належать Національний банк України, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Рада національної безпеки і оборони України, Центральна виборча комісія, Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим, деякі інші органи. Зважаючи на наведене, адміністративно-правовий статус інших (крім органів виконавчої влади) державних органів треба характеризувати, маючи на увазі дві групи суб'єктів адміністративного права, які представлені, по-перше, апаратом певних державних органів; по-друге, безпосередньо самими державними органами, не розмежовуючи суворо адміністративну правосуб'єктність власне органу та його апарату [20, с. 116, 120–121].

Як зазначає М.В. Джафарова, у Кодексі адміністративного судочинства поняття «суб'єкт владних повноважень» вжито у вузькому значенні, ніж його можна розуміти, адже владними, зокрема, є й повноваження Верховної Ради України ухвалювати закони [21, с. 31]. Такий висновок відповідає роз'ясненням, наведеним у абз. 3 п. 3 постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 р. № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів», про те, що для цілей і завдань адміністративного судочинства владну управлінську функцію необхідно розуміти як діяльність усіх суб'єктів владних повноважень із виконання покладених на них Конституцією чи законами України завдань. Водночас новий Верховний Суд зробив інший висновок – про те, що Верховна Рада України під час розгляду та прийняття законів та Президент України під час підписання законів чи утримання від їх підписання не виконують владних управлінських функцій. На зазначену проблему ми вже звертали увагу у своїх попередніх наукових публікаціях [22].

Отже, проаналізовані нами основні положення процесуального законодавства й теоретичні підходи вчених-адміністративістів дають змогу зробити наведені нижче висновки. Адміністративно-процесуальний статус відповідача в адміністративній справі, який визначає його адміністративну правосуб'єктність, незалежно від того, чи є суб'єкт владних повноважень юридичною особою (юридичною особою публічного права), тобто незалежно від наявності цивільно-правового статусу юридичної особи, характеризується наявністю специфічних – владних прав і обов'язків, які впливають із компетенції суб'єкта владних повноважень (тобто компетенції здійснювати публічно-владні управлінські функції і приймати в межах їх реалізації рішення або вчиняти дії, які спричинюють виникнення, зміну чи припинення прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб), який прийняв рішення (вчинив дію або допустив бездіяльність), яким було порушено права позивача, або ж до компетенції якого належать функції чи повноваження щодо вирішення питання про усунення порушень та відновлення порушених прав, свобод чи інтересів позивача. Адже, як роз'яснював Верховний Суд України в постанові Пленуму від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади», не допускається постановлення рішень, які зобов'язують відповідача до вчинення дій, які не є для нього обов'язковими за законом.

Суб'єкт владних повноважень – будь то орган державної влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства (зокрема на виконання делегованих повноважень), або наданні адміністративних послуг (перелік таких суб'єктів не є вичерпним) – має бути учасником спірних матеріальних публічно-правових відносин із позивачем. У тих випадках, коли оскаржуються рішення (дії, бездіяльність) державного органу, пов'язані зі здійсненням функції від імені держави, стороною цих відносин хоч і є держава, проте в адміністративному судочинстві вона має бути представлена відповідним уповноваженим органом як відповідачем.

Такий суб'єкт – відповідач, з огляду на свою компетенцію або повноваження, які впливають із актів законодавства, має бути матеріально заінтересований у спірних матеріальних публічно-правових (адміністративних, фінансових, конституційних) відносинах із позивачем. Саме за таких ознак відповідач у адміністративному судочинстві як суб'єкт владних повноважень буде визнаватись «належним» (тобто особою, яка повинна відповідати за адміністративним позовом відповідно до заявленого позивачем способу захисту) і саме щодо такого відповідача можливе задоволення адміністративного позову, тобто надання позивачу судового захисту його порушеним правам, свободам та інтересам у сфері публічно-правових відносин.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 26 грудня 2019 р. у справі № 724/716/16-а, адміністративне провадження № К/9901/12750/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86636182>.
2. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 26 листопада 2018 р. у справі № 826/14026/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78121302>.
3. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 27 січня 2021 у справі № 640/7408/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94701595>.

4. Кілічава Т.М. Цивільне процесуальне право : Навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 352 с.
5. Штефан О.О. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 360 с.
6. Штефан М.Й. Цивільний процес : Підручник для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 696 с.
7. Васильев С.В. Гражданский процесс : Учебное пособие. Издание второе, дополненное. Харьков : ООО «Одиссей», 2007. 512 с.
8. Цивільний процес України: академічний курс : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. С.Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2009. 848 с.
9. Гражданский процесс : Учебник / под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. Москва : «Проспект», 1997. 480 с.
10. Короєд С.О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства : дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2014. 489 с.
11. Попова Ю.А. Судопроизводство по делам, возникающим из публично-правовых отношений (теоретические проблемы). Краснодар, КГАУ. 2002. 192 с.
12. Юрков Б.Н. Производство по делам, возникающим из административно-правовых отношений. Лекция. Харьков, 1980. 28 с.
13. Шакарян М.С. Субъекты советского гражданского процессуального правоотношения : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Москва, 1972. 42 с.
14. Боннер А.Т. Производство по делам, возникающим из административно-правовых отношений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1966. 16 с.
15. Бевзенко В.М. Суб'єкти владних повноважень у адміністративному процесі. Журнал східноєвропейського права. 2013. № 1. С. 12–17.
16. Мельник Р.С. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях : Навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 304 с.
17. Кодекс адміністративного судочинства України: наук.-практ. коментар : у 2-х т. Т. 1 / за заг. ред. Р.О. Куйбіди. Київ : Книги для бізнесу, 2007. 552 с.
18. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів : постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 р. № 8. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13#Text>.
19. Административная юстиция вь России. Книга вторая. Очеркь действующаго законодательства. Книга третья. Очеркь теории административной юстиции / Баронь С.А. Корфь. Санкт-Петербург : Типографія Тренке и Фюсно, Максимилиановскій пер., № 13, 1910. 507 с.
20. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді / за заг. ред. О.М. Пасенюка. Київ : Істина, 2007. 608 с.
21. Джафарова М.В. Суб'єкт владних повноважень: теоретичні та прикладні проблеми визначення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: «Юридичні науки». 2017. Вип. 1(2). С. 30–33.
22. Короєд С.О., Прут Ю.А. Обмеженість предметної юрисдикції адміністративних судів ознаками публічно-правового спору як перешкода реалізації конституційного права на оскарження в суді всіх рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. *Держава і право : збірник наукових праць*. Серія «Юридичні науки». Випуск 81 / Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2018. С. 105–116.